

6. Смолич Ю. К. Розповідь про неспокій триває: дещо з двадцятих, тридцятих років і дотепер в українському літературному побуті. Ч. 2 / Ю. К. Смолич. — К.: Радянський письменник, 1969. — 284 с.
7. Хроніка «Молодняка» // Молодняк. — 1929. — № 10. — С. 94.
8. ЦДАМЛМ України, ф. 36, оп. 1, спр. 98, арк. 1.
9. Чеховий М. Перший всеукраїнський з'їзд «Молодняка» / М. Чеховий // Літературна газета. — 1930. — № 8. — С. 2-3.

The UkrSSR Literary Process Reflected in the Pages of the «Molodnyak» Magazine

The article deals with the literary activities of the organization «Molodnyak» and its eponymous magazine. Some problems of Ukrainian literature in the late 1920s and early 1930s are shown in the paper, the emergence of such concepts as «poputnytstvo» and «dominant style of the epoch» are also discussed.

Key words: literary process, writing style, proletarian writers, communist culture, «Molodnyak».

УДК 821.161.2-32.09+929Тенета

Вікторія Дубініна (Луганськ)

ЧАСОПРОСТОРОВИЙ ВИМІР ПОВІСТІ БОРИСА ТЕНЕТИ «ГАРМОНІЯ І СВИНУШНИК»

У статті проаналізовано особливості часопросторової організації повісті Бориса Тенети «Гармонія і свинушник». Визначено взаємозв'язки часопростору особистого життя героїв із часопростором навколишнього середовища. Звернено увагу на специфіку втілення категорій часу та простору у творі. Акцентовано, що комбінація часопросторових ознак у повісті сприяє оригінальному рішенню розвитку сюжету і композиції, зображенню характерів персонажів.

Ключові слова: часопростір, місто, композиція.

Час і простір — складні категорії, які існують у різних сферах людського знання й знаходяться у тісному взаємозв'язку між собою та з іншими категоріями навколишньої дійсності. Їх осмислення сягає давнини, однак системний аналіз літератури в аспекті художнього часу й простору було закладено в 30-ті роки ХХ століття, а активний розвиток починається з другої половини минулого століття. На сучасному етапі серед наукових зацікавлень дослідників літератури аналіз часопросторових координат художнього твору посідає важливе місце. Дослідження авторської оцінки та зовнішнього й внутрішнього світу героїв у вимірах часу і простору сприяє глибшому розумінню художньої природи літературного тексту.

До вивчення категорій часу і простору зверталася значна кількість літературознавців, серед яких Михайло Бахтін [1], Юрій Лотман [5], Володимир Топоров [8], Нонна Копистянська [2], а також багато інших дослідників, які розглядали зазначений аспект у творчості окремих письменників. Але дослідники творчості Бориса Тенети (серед них Володимир Мельник, Микола Чабан, Вікторія Дмитренко) жодного разу не зверталися до вивчення часопросторової організації творів письменника. Пропоноване дослідження — це перша спроба розглянути цю проблему на матеріалі повісті «Гармонія і свинушник».

Мета дослідження — проаналізувати часопросторову організацію повісті Бориса Тенети «Гармонія і свинушник». Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: визначити специфіку часопросторової організації повісті, дослідити взаємозв'язок часопростору

життя персонажів та хронотопу міста, з'ясувати особливості втілення категорій часу та простору у творі.

Термін «хронотоп» у літературознавстві увів Бахтін. Хронотоп, за Бахтініним, позначає взаємозв'язок часових та просторових координат художнього тексту: «Прикмети часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється й вимірюється часом. Цим перехрещенням рядів і злиттям прикмет характеризується художній хронотоп» [1, с. 246]. У художньому хронотопі науковець виділяє найважливішу та найбільш значущу його частину — художній час. «Час тут густішає, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» [1, с. 247]. Літературний твір створює особливий часопростір — художній хронотоп, який тісно пов'язаний із часовими та просторовими визначеннями об'єктивної дійсності, однак не тотожний з ними.

Це позначилося й на визначенні терміна. У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Романа Гром'яка наведено таке визначення досліджуваної категорії: «хронотоп — це взаємозв'язок часових і просторових характеристик зображених у художньому творі явищ» [4, с. 714].

Юрій Лотман визначає художній час літературного твору як часовий ряд у різноманітних аспектах втілення, функціонування та сприйняття його у творах художньої літератури як явища мистецтва та вирізняє такі ланки взаємозв'язку часу й художнього твору: реальний час створення, існування художнього твору як матеріального об'єкта та час його сприйняття читачем [5, с. 133]. Художній час літературного тексту може набувати різноманітних форм залежно від творчого задуму автора: може збігатися із реальним часом об'єктивної дійсності, спиратися на далеке майбутнє або, взагалі, бути невизначеним; пришвидшуватися, уповільнюватися, зупинятися, розтягуватися або стискатися.

У сучасній науці існує багато теорій стосовно часу, але всі вони підтверджують тісний взаємозв'язок часу з простором. Адже час рухається у просторі, взаємообумовлений простором і не може існувати поза ним.

Художній час у повісті Тенети «Гармонія і свинушник» точно не визначений, тобто немає конкретних координат (рік, місяць, число), але ми розуміємо, що події відбуваються у 20-х роках ХХ століття, тобто описується сучасний авторові час. У творі спостерігаємо синтез двох різних концепцій часу — лінійної і циклічної, що характеризує життя людини як зміну циклів природи, де весна й літо пробуджують активність, а осінь та зима — це символи втоми й згасання життєвих сил. Ці цикли потрібні героям для віднайдення самототожності й свого місця в житті. Чергувально-наступальна схема природного часообігу виступає у повісті важливою ідейно-композиційною складовою, спрямованою на розкриття характеру головної героїні. Недарма саме з весною ототожнюються найкращі прагнення Катерини змінити життя: «А вона читала, линула думками вперед і бачачи де-не-де свіжі, ніби нові паростки раділа, як по весні, першій квітці» [6, с. 55].

Оскільки імпресіоністична поетика передбачає членування часу на локальні зрізи-миттевості, протяжність часу в її межах має специфічну природу вираження. Вона полягає в тому, що єдина дієва мить у творі — мить актуального теперішнього часу — виступає ланкою, що пов'язує минуле й майбутнє персонажів в єдине ціле. Юрій Кузнецов з цього приводу зазначає: «Літературному імпресіоністичному творові, який складається з “миттєвих вражень”, властива часова тривалість, часовий вимір і певний діапазон співвідношення теперішнього з минулим і майбутнім, хоча, як правило, не дуже великий порівняно з реалістичною епопеєю» [3, с. 187].

Що стосується інших властивостей художнього часу в повісті, то можна стверджувати, що все поле твору перебуває в конкретно-історичному часі. Простежується це в тому, що історичний вимір відбиває перехід від усталеного сільського до нового міського типу життя, подає характеристику визначних подій доби. Традиційний міф села як носія усталених культурних стереотипів починає вичерпувати себе в умовах бурхливих суспільних перетворень. Нова урбаністична свідомість стає необхідною, назрілою для реалізації, але водночас і неприступною для українців унаслідок політики Російської імперії, у якій міста як осередки цивілізації призначалися лише для панівної нації. Українське місто було невід'ємним від російської культури. Тому селяни 1920-х років, потрапляючи у місто, неминуче відчували

конфлікт двох культурних традицій і поставали перед дилемою: скоритися нівелюючому впливу індустріальних монстрів чи зберегти недоторканою одвічну українську патріархальність, тим відкинувши себе на периферію суспільних подій і явищ. У будь-якому випадку селянин був приречений завжди відчувати власну чужинність, перебувати у постійній боротьбі з собою й навколишнім середовищем. На нашу думку, саме історичний час впливає на розвиток сюжету повісті.

У повісті «Гармонія і свинушник» основна дія відбувається в місті, але автор не називає його. «Як поглянеш згори огненною стрічкою лягло воно рівно, намистом огні над Дніпром розпустило. З неба зорі попадали долі, по землі» [6, с. 69]. Топос міста у повісті наповнений екзистенційними рисами, що малюють картину сірого, холодного, гнітючого простору, в якому герої постійно відчують незахищеність, самотність, розгубленість. Усі елементи урбаністичної культури пронизані специфічним настроєм тривожності й нестабільності. Художній простір літературного твору охоплює межі міста, але інколи звужується до опису вулиць, кімнат тощо: «Дома кімната в неї мала. По стінах акварельні малюнки. Ліжко, стіл, стілець. Вдень в напівзабуте вікно ледве пробивається світло, ввечері сумно блимає каганець» [7, с. 241].

Невід'ємною частиною часопростору міста постає в повісті хронотоп річки. Автор лише кілька разів згадує в тексті річку (місто стоїть на берегах Дніпра), але цей образ річки як шляху, як плину життя — багатовимірний і багатоплановий, у його основі — відлік часу або відсутність жодного руху. У першому випадку хронотоп річки становить певну межу, вирішальну перепону, яку має подолати людина, аби потрапити до міста, щоб змінити свою долю і життя. З іншого боку, образ річки символічний, адже він концентрує у собі весь устрій існування міста. Життя на річці підпорядковане течії. Так і люди в місті ніби плывуть за водою, а не супроти неї. Здається, що їх усе влаштує, і жодних змін вони не потребують.

Але також згадується у творі й село, звідки Катерина та Марійка приїхали до міста й де залишилися їхні батьки. Утілення художнього простору в опозиційних топосах «місто/село» дає можливість авторові якнайповніше розкрити характери головних героїв повісті, показавши, як простір може впливати на долі людей, змінювати їхній внутрішній світ, ставлення до життя в цілому. Б. Тенета творчо переосмислив на прикладі певного локусу ті урбанізаційні процеси, що відбувалися на початку ХХ століття на території України. У поле зору автора потрапило місто у післяреволюційний період, коли до нього потягнулася молодь, щоб реалізувати амбіції й знайти власне місце в ньому. Суттєва відмінність між двома світами (сільським, який є близьким і зрозумілим героям повісті, і міським, до якого вони намагаються пристосуватися), значною мірою впливає на їхній психологічний стан, порушує внутрішню рівновагу, поглиблює складне матеріальне становище. Письменник тонко відчував ту межу між містом і селом, на якій знаходилися люди того часу. Різниця в культурно-освітньому, політичному, економічному та соціальному рівнях завжди існувала між міськими й сільськими жителями. Суттєво відмінні їхні моральні закони, ціннісні орієнтири та загальні погляди на життя.

Протягом усього твору читач має змогу спостерігати, як фізичний простір змінює характери й світосприйняття героїв. За допомогою ретроспекції, що виражається у творі за допомогою спогадів, згадок, марень, читач дізнається про минуле героїв. Так, наприклад, через спогади Катерини й Михайла, що були пов'язані з їхньою закоханістю, переживаннями, мріями про прекрасне майбутнє, автор розширює художній час і простір повісті.

Поряд із простором фізичним, зовнішнім постає простір особистісний, внутрішній. Він реалізується через емоційні переживання головної героїні, думки, настрої, психологічний стан. Завдяки зміщенню зовнішнього та внутрішнього хронотопів персонаж художнього твору може знаходитися одночасно в декількох локусах — у конкретному місці й часі фізичного перебування і в просторі своїх думок, видінь, снів тощо. Художній хронотоп характеризується своєю суб'єктивною природою та реалізується у свідомості автора, персонажів і читача літературного тексту. Так, художній час усвідомлюється завдяки його плинності, перебігу подій, зміні часових координат і циклів (добі, пори року тощо) та досягається людиною на рівні її «відчуття часу». Художній простір реалізується за допомогою речей, що його складають. Кімната пізнається завдяки предметам у ній, вулиця — завдяки розташуванню будинків тощо. Зображуючи внутрішні зміни, автор подає еволюцію характеру персонажа.

Катерина, переїхавши до міста, прагне перетворити його на ідеальне місце для життя. Але вона хоче цього не лише для себе, але й для всіх, хто її оточує. Адже більшість героїв повісті — молоді люди, колишні сільські жителі, що мають свої погляди на життя. Катерина розуміє, що життя не може змінитися, якщо не зміниться свідомість чи навіть ментальність людини. Бо своїми думками кожна людина неодмінно «тягне за собою свій свинешник» і може зіпсувати навіть найгармонійніше місце.

Часто, спілкуючись зі своїми друзями та приятелями, Катерина намагається переконати їх, що вони живуть не за законами людяності, чесності та поваги один до одного: «Росла в неї якась тривога, що не знала її на фронті, в селі. Хотілося побалакати з кимсь про це. Та коли вона розповідала про свої думки товаришам, ті сміялися, обізвали її замороженою, а дехто, ніяково всміхаючись, казав: скучно» [6, с. 56]. Незрозуміла для друзів, розчарована в коханні, Катерина намагалася викривати вади тогочасного суспільства, які дедалі впевненіше ставали нормами.

Тісне переплетення зовнішнього й внутрішнього просторів дозволяє найбільш точно збагнути й зрозуміти ті урбанізаційні процеси, що описуються у творі. Закономірним виявляється той факт, що зміна фізичного простору існування супроводжується внутрішніми перетвореннями. Хоч іноді вони виявляються надто болісними. Одна з героїнь Марійка, залишаючи рідне село, сподівалася кращого життя в місті, зустрічі з коханим та щасливої долі. Але за прикритим збігом обставин, загубивши адресу коханого Данила, вона залишається без жодної можливості хоч якось вижити в місті. Підступна тітка Горпина, у якої зупинилася Марійка, пропонує їй роботу «в нічну зміну». Усіма силами Марійка намагається знайти роботу, але безрезультатно. Не знаходячи іншого виходу, вона погоджується на пропозицію тітки.

Отже, зовнішній простір намагається зламати усталене світосприйняття людини, її внутрішній простір. Простір міста сковує душу людини невидимими ланцюгами; в нього своя мораль, свої традиції, своє життя. Герої відчувають неможливість протидіяти середовищу, яке нав'язує свої закони, відчужує. Поступово героїня асимілюється із зовнішнім простором, розчиняється в ньому. Інстинкт виживання змушує позбавлятися всіх атрибутів, які нагадують про причетність до сільського простору. Відбувається певна трансформація внутрішнього світу героїв.

Розкриття образу Катерини безпосередньо пов'язане із хронотопом дороги. Найповніше його суть розкрив Бахтін, підкресливши, що «значення хронотопу дороги в літературі величезне: рідкісний твір обходиться без яких-небудь варіацій мотиву дороги, а багато творів прямо побудовані на хронотопі дороги та дорожніх зустрічей і пригод» [1, с. 248]. Як відомо, у хронотопі дороги яскраво виявляється взаємообумовленість часових та просторових означень. У цьому випадку тісний зв'язок часу й простору співвідноситься із зображенням суспільно-побутових реалій українського життя 20–30-х років ХХ століття, що полягали у злиденному існуванні як у сільській місцевості («ходить по селі нужда нужденна, здушує порожні шлунки костистою рукою, ходить по селі, виглядає» [6, с. 68]), так і в місті («голод з села стрибнув, на вузлових станціях зупинився, а там поїхав залізницею, в місто приїхав. Ліг по вулицях і хапає то того, то іншого...» [6, с. 69]).

У повісті дорога виступає засобом розкриття специфіки душевного стану героїні, а також настроїв у суспільстві, що панували в перші десятиліття ХХ століття «А дорога все вужчає, а дорога все важча стає, а по боках прірви...» [6, с. 56]. Невпевненість у завтрашньому дні, постійна боротьба за власне існування поєднуються з непереборним бажанням змін, але поступово залишається лише розчарування через неможливість впливати на власне життя. На вузькій дорозі людина не може робити вибір, лише повинна йти визначеним вузьким шляхом без зайвих думок і сподівань. Хронотоп дороги у цьому випадку тлумачиться як безсилість людини в протидії середовищу.

Образ дороги накладається на циклічне осмислення художнього часу (весна — весна), однак циклічність часу трансформується, він перетворюється на лінійний, незворотній і навіть застиглий, по суті, так виявляється в тексті специфічне хронотопічне утворення: прочитується хронотоп дороги, що тлумачиться як життєвий шлях героїні.

Протягом усього свого життя Катерина живе ніби між двома світами — реальним та ідеальним, які знаходяться в постійній взаємодії. Реальний світ відображає побутове життя персонажа, його стосунки з іншими, повсякденні справи та турботи. Цей художній простір найскладніший, наповнений протиріччями й несподіваними подіями. Художній час літературного

твору в цій площині рухається по горизонталі у різних напрямках: у хронологічній послідовності, перспективно, ретроспективно, уповільнюючи або пришвидшуючи темп.

Ідеальний світ пов'язаний із поняттям позачасового або вічного; позапросторового або всеосяжного. Усе найкраще реального світу, найліпші побажання й вчинки, увесь духовний світ Катерини міститься в цьому хронотопі. У повісті він утілюється у вигляді зшитка, у якому героїня розкриває свої найпотемніші думки. Зшиток має таку саму назву як і вся повість. Це не випадковий збіг, адже в ньому в сконцентрованій формі викладені всі думки, які доніс до читача автор. Зшиток дає змогу подивитися на всі описувані в повісті події з іншого ракурсу. Це інший бік реального життя, внутрішня реальність головної героїні, де вона по-справжньому може бути широко й відвертою.

У літературних текстах такі елементи виконують роль засобів структурної організації матеріалу, слугують для перенесення уваги на більш значущі, з авторського погляду, фрагменти, допомагають орієнтуватися в художньому просторі.

Такий текст у тексті сприймається як своєрідна гіперриторична конструкція. Іманентною ознакою цієї побудови є те, що основний текст спрямований на опис або написання іншого тексту, що й визначає зміст усього твору. Читач стає співучасником своєрідної гри між текстами, кожен із яких претендує на достовірність і націлений на пошук меж між реальністю та ілюзією. Подібні інтенції зумовили поширення вставних конструкцій у літературі ХХ століття, хоча текст у тексті був відомий ще античному письменству, бароковій та ренесансній культурі.

У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Гром'яка подано таке визначення вставної новели: «Вставна новела — невеликий, відносно автономний твір (чи фрагмент твору) в межах роману, повісті, поеми, пов'язаний з художньою структурою цих жанрів, але відгалужений від неї своєю сюжетною лінією» [4, с. 145].

Отже, побудова повісті дає змогу читачеві відкрити для себе внутрішній світ головної героїні, глибше зануритися у її почуття й переживання, пояснити її вчинки і прагнення в реальному повсякденному житті.

Усі аспекти художнього твору пов'язані із показаним у ньому часопростором, який впливає на жанрову специфіку твору, композиційну структуру, висвітлення художнього образу в повісті. Часопростір набуває в повісті сюжетотвірного значення. У тканині твору міцно переплетені між собою зовнішній і внутрішній простори. Конкретно-історичний час, що переважає в аналізованому творі, допомагає найточніше зобразити події та реалії 20–30-х років ХХ століття. Місто як один із центральних локусів розгортання подій постає спочатку гарним і привабливим, а потім неприємним і «чужим» для нормального існування людини, в якому вона чувається піщинкою, що найяскравіше показано на прикладі головної героїні. Внутрішній духовний простір допомагає розкриттю внутрішньої темпоральності головної героїні, вираженню найважливіших людських цінностей.

Список використаної літератури:

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике* / М. М. Бахтин // *Вопросы литературы и эстетики*. — М.: Худож. лит., 1975. — С. 234–407.
2. Копистянська Н. *Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті)* / Нона Копистянська // *Слов'янські літератури: Доповіді. XII Міжнародний з'їзд славистів (Краків, 27 серпня — 2 вересня 1998)*. — К., 1998. — С. 57–74.
3. Кузнецов Ю. *Мистецтво відкрите у майбутнє* / Юрій Кузнецов // *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. — 2002. — №2. — С. 187–192.
4. *Літературознавчий словник-довідник / редкол.: Р. Т. Гром'як та ін.* — К.: Академія, 1997. — 752 с.
5. Лотман Ю. М. *Структура художественного текста* / Ю. М. Лотман // *Об искусстве*. — СПб.: «Искусство — СПб», 1998. — С. 14–285.
6. Тенета Б. *Гармонія і свинушник. Ч. I* / Тенета Б. // *Життя й революція*. — 1927. — № 8. — С. 48–75.
7. Тенета Б. *Гармонія і свинушник. Ч. II* / Тенета Б. // *Життя й революція*. — 1927. — № 9. — С. 240–259.
8. Топоров В. Н. *Пространство и текст* / В. Н. Топоров // *Текст: семантика и структура*. — М.: Худож. лит., 1983. — С. 227–284.

**Time and Space of the Story «Harmony and Pigsty»
by Borys Teneta**

The paper analyzes the time and space characteristics of the story «Harmony and pigsty» by Borys Teneta. The relationship of time and space of the characters' personal lives with the time and space of their surroundings. Special attention is paid to the specific embodiment of the categories of time and space in the story. It is accentuated in the paper that the combination of time and spatial features in the story contributes to the original solution the story and compositions, image the characters of the personage.

Key words: time and space, city, composition.

УДК 821.161.2-3.09Бузько:7

Ганна Сабадош (Ужгород)

**ТЕМА МИСТЕЦТВА
В РОМАНІ «ГОЛЯНДІЯ» ДМИТРА БУЗЬКА**

Статтю присвячено дослідженню особливостей авторської концепції мистецтва в романі «Голяндія», своєрідності її художнього вираження на проблемно-тематичному рівні твору. У центрі уваги — порушені письменником питання традицій і новаторства, пошуку нової літературної техніки, самобутності мистецького начала, ролі художньої правди в романі тощо. Розглянуто вплив ідей авангардизму на позицію Дмитра Бузька щодо проблем художньої творчості.

Ключові слова: мистецтво, тема, проблема, роман, футуризм, пародія.

Роман «Голяндія» бузько написав у період співробітництва з футуристичним угрупованням «нова Генерація» (1927–1930 рр.). закінчення твору надруковане у № 12 однойменного журналу за 1929 р. Роман вийшов окремою книжкою у видавництві «Книгоспілка» у 1930 р. На довгий час він був забутий і знову виданий тільки у 1991 р.

«Голяндія» — роман про роман, своєрідний художній трактат, твір про творчий процес, про особливості написання роману на тему становлення нового побуту. Тут письменник говорить про творчі принципи, якими керується у власній творчості, критикує шаблони, прагне довести неспроможність засобів пролетарської літератури змалювати особливості нової дійсності.

Критика 1920–1930-х рр. розглядала роман з вузькоутилітарних позицій. Його тему було потрактовано як зображення тогочасних суспільних процесів. Так, редактори журналу «Читач-рецензент» зазначили, що в «Голяндії» Бузько показав життя комуні і підкреслив «її роль в процесі перебудови села» [16, с. 13]. Автори розвідки вважали, що письменник порушив і різні побутові проблеми, «починаючи від проблеми громадського харчування до проблеми заміжжя в комуні» [16, с. 13]. «Але, — як зазначено в публікації, — цікаві проблеми романа подані в такій тяжкій і для невідготовленого читача абсолютно незрозумілій формі, що призводять до різних вражень від твору» [16, с. 14].

Співзвучні з міркуваннями попередніх авторів щодо розуміння змісту «Голяндії» спостереження Миколи Чехового, котрий теж виділив у творі «тему колективізації», відзначив штучність її трактування письменником. В інтерпретації цієї теми автором роману «Голяндія» дослідник не побачив новаторства [20, с. 19].

Дещо ширший і ґрунтовніший аналіз тематики й проблематики «Голяндії» подало літературознавство 1960–1980-х рр., хоча й тут відчутна тенденційність. Зокрема, Михайло Левченко зазначив, що в романі «робиться спроба показати побут сільськогосподарських